

П. В. ЯКОБЧУК, В. Я. РЯБИЙ

ПЕРЕБУДОЗА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ І НОВЕ У РОБОТІ РЕДАКТОРА

У другій половині 80-х років разом із розгортанням перебудови в усіх галузях суспільного життя країни сформувалась і дістала своє втілення у ряді принципово важливих документів Держкомпреси СРСР і Держкомвидаву УРСР концепція глибокого якісного перетворення книговидавничої справи і формування нової ролі редактора*.

Демократизація радянської книги, співзвучність її змісту складним соціальним процесам сучасності, зростання ролі друкованого слова у розгортанні перебудовних процесів стали гострою необхідністю у зв'язку з помітним відставанням книговидання від періодичної преси, яка одразу після квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС активно включилася в оновлення соціалізму. На жаль, цього не можна сказати про книговидавничу справу.

У тому, що книговидання займало ар'єргардні позиції, відіграла свою роль його консервативна, громіздка структура, культивована роками нездатність оперативної відгукнутися на потреби читачів. Перебудова, що почалася у книговидавничій справі, відбувається, хоча і не просто, не без дії гальмівних факторів. У рамках статті немає змоги оглянути та навіть назвати приклади оперативного випуску гостроактуальних книг, виданих центральними і республіканськими видавництвами, хоча таких публікацій стає чимраз більше.

Без глибокого і чіткого розуміння суті концепції перебудови книговидання і якісно нових завдань редакторської справи та підготовки кадрів неможливо належною мірою мобілізувати

* Книгоиздание: направления перестройки. М., 1988. С. 214—239.

людський фактор галузі на нарощування творчих зусиль з випуску актуальної, новаторської літератури, яка б відповідала всебічним потребам читача, була на рівні вимог перебудови.

Найбільш істотним моментом, який визначає перспективу революційного оновлення книговидавничої справи, є злам застійного механізму діяльності видавництва, який формувався десятиріччями і багато в чому проявляється і сьогодні. Концепція перебудови видавничої справи націлює на те, що інструментом її реалізації є послідовна і неухильна демократизація організаційно-творчої діяльності видавництва, а її суб'єктом — редактор — ключова творча постать книговидання.

Одним з основних гальмівних елементів підготовки і випуску книги була система тематичного планування. У теорії і практиці книговидавничої справи склалися норми, які позбавляли видавництво і редакторів можливості проявити самостійність та ініціативу. Громіздкий, багатоступінчастий порядок складання, затвердження, координації тематичних планів, розрахованих, як правило, на п'ятирічку, фактично усував редакторський корпус від осмисленого формування видавничого репертуару. Ця важлива ланка видавничої справи була перетворена у цикл формальних операцій здебільшого адміністративного характеру. Вже на вихідній стадії тематичного планування редактор і видавництво багато в чому здійснювали накинута їм адміністративно-командною системою цензорську функцію. Йшлося не про те, щоб плани збагачувалися оригінальними задумами, нешаблонними темами, гостроактуальними питаннями, відповідями на реальні потреби різних читацьких груп, а постійним вишукуванням, так би мовити, «ідеологічно шкідливих задумів», небажаних «імен», прагненням якомога повніше виконати цільове замовлення тих чи інших керівних інстанцій.

Якщо говорити про навчання майбутніх редакторів, то воно підпорядковувалось тим же принципам: діяти у строго регламентованих рамках ідеологічної догми, проявляти високу політичну пильність, нещадно усувати все сумнівне. У формуванні професійних навиків культивувалась досить своєрідна теорія презумпції недовіря як важливої якості видавничого працівника. Донедавна ще нікого не дивували численні випадки часом дуже суворих покарань редакторів за різні промахи. Зі студентської лави у видавництво йшов спеціаліст із запрограмованим почуттям страху перед можливими ідеологічними та професійними огріхами, необхідністю брати на себе відповідальність за самостійну думку, нестандартне розв'язання творчих питань. Орієнтація у навчальній процесі бралася не на вирощення творчих індивідів, яскравих особистостей, а на продукування літературних чиновників, своєрідних коліщаток і гвинтиків видавничої машини.

Розширення прав і самостійності видавництва у тематичному плануванні, образно кажучи, зняло з книговидання кайдани. Це дало ґрунт для істотного урізноманітнення видавничих програм, розрахованих як на сьогодні, так і на перспективу. Ана-

лізуючи тематичні плани видавництв України, бачиш багато нових свіжих формулювань тем, вгадуєш характер людей, які стоять за ними, відчуваєш пульсування сучасності. Сьогодні, на відміну від недалекого минулого, важко поплутати тематичні позиції «Каменяра» і «Маяка», «Карпат» і «Прапора», технічних, літературно-художніх та інших видавництв. Все помітніша відсутність сірості, уніфікованості, помпезності — характерних ознак старого стилю видавничого планування.

У новій концепції редактора визначено як директора книги, що, на наш погляд, має певний бюрократично-адміністративний відтінок. Треба було б говорити про *творчого* директора видання, який вже на етапі задуму, його втілення у формулу теми вкладає у співробітництво з автором частку душі і серця. Адже редактор — особистість зі специфічними емоційними та раціональними характеристиками психіки, і без включення цих параметрів особистості у творчий процес взаємоспівробітництва з іншою особистістю — автором — годі говорити про гарантію праці, яка здатна зробити книгу явищем людської духовності. Саме проти цього були спрямовані в минулому бар'єри адміністративно-командних структур.

Документи з питань перебудовної діяльності видавництв включають рішення Держкомвидаву СРСР «Про заходи по підвищенню ролі редактора в редакційно-видавничому процесі». За багато років вперше передбачено радикально розширити права і самостійність редакторів, створити необхідні умови для реального перетворення редактора в ключову постать видавничого процесу, звільнити цю категорію творчих працівників від невластивих їм обов'язків, рутинної канцелярської роботи, зайвої опіки і багатоступінчастої системи контролю.

Звичайно, цей процес не може бути одноактним, зміни у статусі, формах та методах роботи редактора відбуваються з певною поступовістю, в міру нагромадження видавничих ініціатив по оновленню редакційної, організаційно-управлінської та інформаційної діяльності редакторського корпусу.

В умовах перебудови і повернення до ленінських принципів не лише морального, але й матеріального стимулювання творчої праці видавництва дістали можливість підняти посадові оклади редакторського корпусу, встановити надбавки за випуск книг, що здобули широке громадське визнання.

Система матеріального заохочення діє на сьогоднішній день у всіх видавництвах нашої республіки, і цей фактор справляє безсумнівний вплив на піднесення якості видань. На жаль, що до вдосконалення організаційно-творчої діяльності редактора, як показує аналіз, зміни на краще відбуваються значно повільніше. Здебільшого видавництва розв'язують зараз питання структурних змін, оптимізації штатів, економіки книги. Повільно створюється і відпрацьовується механізм надходження у видавництва авторських текстів такого рівня і якості, коли редактор був би консультантом формування задуму та конструювання змісту, а не брав би цю роботу на себе. Ще діє інерція

опікування автора, нав'язування йому редакторського погляду на тему, матеріал, його компоновання. Осмислюваний нами досвід свідчить, що сьогодні слід сміливіше йти на творчі суперечки та дискусії з авторами, всебічно аналізувати висловлені ними ідеї та їх аргументацію, шукати можливого компромісу як основи для дальшого співробітництва над текстом. Ця робота редактора над майбутнім виданням і втілиться у текст, який вимагатиме в основному літературного доопрацювання. Саме так уявляється діяльність редактора як творчого директора книги.

В умовах багатопартійності редактор безперечно зустрінеться з новими, несподіваними для себе ситуаціями. В ролі автора цілком мислимий вже сьогодні представник нетрадиційного підходу до тих чи інших історичних подій, осіб, теорій, гіпотез. При цьому претендент на видання книги чи брошури може виявляти значну ерудицію у своїй сфері, пропонувати цікаві дискусійні аргументи, несподівану інтерпретацію фактів. Принцип плюралізму думок, оцінок, поглядів зобов'язує редактора зробити висновок, чи сприятиме пошукам істини можливе видання, чи викличе воно інтерес у широкій громадськості. Якщо ідейна спрямованість запропонованого видавництву рукопису не розходиться з кардинальними принципами перебудови, редактору слід йти на співробітництво з претендентом на видання. Зрозуміло, що в цьому разі видавництво має висловити у передмові, коментарях, а якщо є потреба — то й в інших компонентах апарату видання своє ставлення до дискусійних моментів твору, орієнтувати читача на ознайомлення з іншими джерелами з порушеного питання.

Творчий директор книги — це людина, яка повинна широко орієнтуватися у теорії і актуальному досвіді редагування, мати достатньо вільного часу для обдумування вже проведених і майбутніх диспутів з авторами, рецензентами, обміну думок з керівними працівниками видавництва щодо тематики, змісту, конструкції, літературної форми видання. За час, що минув після прийняття документів про перебудову, у видавничих редакторів безперечно збільшилися ресурси часу на це, практикуються «бібліотечні», «творчі» дні, гнучке планування обсягу нормативного завантаження редакторів та ін.

Позитивний результат дає і своєрідний орендний підряд, коли редактор за попередньою згодою з керівництвом працює над рукописом у бібліотеці або вдома, здаючи відредагований текст в обумовлений термін.

Демократичні зміни у роботі редакційних колективів тим глибші, чим повніше впроваджується у видавничу діяльність господарський розрахунок. Ось уже третій рік працюють видавництва України в нових умовах господарювання, апробується модель повного госпрозрахунку. Економічні показники видавництва України поліпшилися. На виконання наказу Держкомвидаву СРСР № 618 від 07.12.87 р. здійснено перебудову внутрішнього виробничого планування і роботу видавничого механізму під-

порядковано новому показникові — прибуткові, що став головним джерелом самофінансування творчих редакційних колективів. Госпрозрахунок охопив своєю дією не лише те чи інше видавництво в цілому, але й дійшов до редакції, редактора, У видавництвах «Прапор», «Світ», «Мистецтво», «УРЕ» та інших добре налагоджено економічне навчання редакторів, що озброює кожного творчого працівника знаннями в галузі госпрозрахунку, самофінансування, самоокупності.

У сьогодишніх умовах, коли слід передбачити появу нових видавництв, у зв'язку із прийняттям закону про пресу, редакторська робота зазнаватиме впливу конкурентних чинників як літературно-професійного, так і економічного характеру. Це актуалізує насамперед проблему вивчення потреб обслуговуваного читачького контингенту, рекламно-пропагандистську діяльність видавничих працівників, оперативність підготовки та випуску видань, удосконалення зв'язків видавництв не лише з окремими магазинами, а й з усією системою книгорозповсюдження.

На порядку денному — комп'ютеризація редакторської праці, однак саме з цим перспективним напрямом у видавництвах республіки справа виглядає не найкраще. Відрахування у держбюджет переважної частки прибутку, одержуваного колективами, фактично позбавляє їх засобів для розвитку матеріально-технічної бази.

Перебудова редакційно-видавничої справи лише розгортається і прогнозувати усі ті зміни, які стануться до кінця століття і далі, складно. Але тим не менше потрібно робити це, спираючись на набутий досвід, його найбільш перспективні тенденції.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.90